

MĀRTIŅŠ LUTERS UN REFORMĀCIJA 19. GADSIMTA LATVIEŠU TEKSTOS

Māra Grudule

mara.grudule@latnet.lv

Atslēgas vārdi: *Mārtiņš Luters, Reformācija, latviešu literatūra*

Dzimtbūšanas atcelšana, izglītības reforma un skolotāju semināru dibināšana, kā arī Baltijas vācu mācītāju sekmīgi realizētā tautas apgaismība un ar šiem procesiem saistītais latviešu pašapziņas pieaugums un pakāpeniska saimnieciskā nostiprināšanās radīja nepieciešamos priekšnoteikumus jaunlatviešu kustībai un latviešu tautas atmodai.

Viens no jaunlatviešu darbības mērķiem — latviskuma stiprināšana un latviešu sabiedrības saliedēšana kā nācijas pamata veidošana — paredzēja valodas modernizāciju, latviešu nacionālās kultūras izziņāšanu un novērtēšanu, kā arī latviešu tautas vēstures rekonstrukciju, kā norāda Pols Rikērs (Paul Ricoeur, 1913–2005), sniedzot savas paaudzes priekšstatu par kādreiz notikušā jēgu¹. Te īsti vietā atgādināt arī kultūratmiņas pētnieka Jana Asmana (Jan Assmann) rakstīto: “Pagātne kā kopums neeksistē, tā kļūst par tādu tikai, kad mēs uz to atsaucamies [...]. Kultūras atklāj no jauna šo pagātņi, kamēr vien tās attīsta, rada un konstruē nākotni.”²

Rakstā tiks pievērsta uzmanība vienai vēstures epizodei — 16. gadsimta notikumiem Baltijā, sniedzot ieskatu Lutera un Reformācijas tēlojumā latviešu tekstos no 16. gadsimta beigām līdz 19. gadsimtam un 19. gadsimta latviešu daiļliteratūrā.

Pirmās ziņas par Luteru un Reformāciju latviešu valodā

Reformatora Mārtiņa Lutera vārds bija klātesošs jau pirmajās grāmatās latviešu valodā — Luters tika minēts kā tekstu autors latviešu luterāņu dziesmu grāmatās (1587, 1615) un latviešiem, vismaz teorētiski, bija iespējams aplūkot arī viņa portretu 1615. gadā Rīgā publicētā Lutera mazā katehisma latviešu tulkojuma titullapā. Lutera vārds turpināja ceļot kopā ar latviešu luterāņu mazo katehismu un dziesmu grāmatām tālāk visa 17. gadsimta garumā. Apgaismības laikmets nāca ar pirmajiem rakstiem par

Baltijas vēsturi latviešu valodā. Un nebija pārsteigums, ka tajos visos bija pieminēta arī Reformācija. Baltijas vēsture bija vācu radīta vēsture. Tās aizsākums Baltijā bija saistīts ar tirgošanos, krusta kariem un pamatiedzīvotāju kristīšanu, nereti ar varu, maz rūpējoties par vietējo cilšu patiesu ieaugšanu kristietībā. Uzsverot Reformācijas nozīmi, Baltijas vācieši latviešiem domātajos vēsturiskajos atskatos laika periodu līdz 16. gadsimtam pielīdzināja garīgai tumsai. Tā Kurzemes mācītājs Jakobs Frīdrihs Bankavs (*Jakob Friedrich Bankau*, ?–1725) savas sprediķu grāmatas ievadā rakstīja: “Kamēr pats Dievs savu

1. att. Mārīņa Lutera portrets 1615. g. Rīgā izdotā Mazā Katehisma titullapā. LNB RL2 845

kalpu to Mārtiņš Luteru uzmodināja, kas to tumsībā noslēptu Dieva vārdu atkal gaismā cēla un ne vien Vāc zemē, bet arī Vidzemē un Kurzemē, to skaidru sveci tā svēta evaņģēliuma no jauna iededzināja tanī vien tūkstoš piektsimt otrdesmit un otrā gadā pēc Kristus dzimšanas. Un tā tavi bērni iekš gaismas staigā, kuru vecākie līdz šim iekš dziļas tumsības alojās.”³ Šis bija senākais teksts par Baltijas vēsturi latviešu valodā. Pavisam īsi Reformācijas gaitai pieskārs arī Gothards Frīdrihs Stenders (*Gotthard Friedrich Stender*, 1714–1796), “Augstas gudrības grāmatā” pārstāstot Kurzemes vēsturi.⁴ 18. gadsimta vidū tapa arī senākā vēsture Vidzemes latviešiem. Salīdzinājumā ar iepriekšminētajiem avotiem, tajā Reformācija bija aprakstīta plašāk, īpašu uzmanību veltot 16. gadsimta notikumiem Rīgā.⁵ 1796. gadā pirmo vēsturi latviešiem, balstoties Garlība Merķeļa (*Garlieb Helwig Merkel*, 1769–1850) darbos, sarakstīja hērnhūtiētis J. Pulans (arī *Pullan*), un arī tajā sava vieta bija atvēlēta Reformācijai.⁶

19. gadsimta sākumā dzimtbūšanas atcelšana un pakāpeniska latviešu izglītības līmeņa celšanās, Vidzemē — arī brāļu draudžu popularitātes pieaugums — veicināja latviešu pašapziņu, patstāvības un pašnoteikšanās centienus. Luteriskā baznīca, toreiz joprojām vāciska, tomēr nevēlējās izlaist pārraudzības grožus no rokām un nostiprināja savas pozīcijas latviešu sabiedrībā. Šajā laikā tika publicētas pirmās neliela apjoma vēstures un baznīcas vēstures grāmatas latviešu valodā, galvenokārt skolu vajadzībām. Tās saturēja ziņas par notikumiem Kurzemē un Vidzemē Baltijas un Eiropas vēstures un baznīcas vēstures kontekstā. Reformācijas sākotne Vidzemē bija saistīta ar pēdējā Livonijas ordeņa mestra Voltera fon Plettenberga (*Volter* (jeb *Walter*) *von Plettenberg*, 1450–1535) pārraudzības laikmetu, Kurzemē — ar pirmajiem hercogiem. Latvieši bija atstāti vēstures perifērijā, visbiežāk netika minēti vispār vai tika slēpti aiz daudzskaitļa pirmās personas vietniekvār-

da mēs kā šķietami notikumu līdzdalībnieki. 1817. un 1830. gadā tika publicētas pirmās Luterā dzīvei veltītās brošūras latviešu valodā. Šo grāmatu autori vai biežāk — tulkotāji bija Baltijas vācu mācītāji. Par Luteru un Reformāciju visa gadsimta garumā bagātīgs publikāciju klāsts bija lasāms arī latviešu presē. Atkarībā no politiskās situācijas un grāmatu autoru, tulkotāju un sastādītāju uzskatiem skatījums uz Baltijas vēsturi pakāpeniski mainījās.

Pirmie latviešu teologi un vēsturnieki par Luteru un Reformāciju

19. gadsimta 60. gados tautas atmodas laikmetā dzima latviešu nacionālā teoloģija. Frīdrihs Dzirne (vācu valodā: *Johannes Karl Christian Dsirne*, 1835–1872), pirmais latvietis — baznīcas vēsturnieks, publicēja divus apcerējumus ar atskatu Baltijas baznīcas vēsturē, tos veltot, kā viņš pats uzsvēra, “svārigai mūsu vēstures daļai”.⁸ Arī tie abi bija saistīti ar Reformācijas laikmeta notikumiem Rīgā. Dzirne balstījās Benjamīna Bergmaņa (*Benjamin von Bergmann*, 1772–1856) jau publicētajā pētījumā⁹ un arī, līdzīgi kā Bergmanis, savus darbus laida klajā vāciski.¹⁰

Pirmajās latviešu sagatavotajās vispārējās un baznīcas vēstures grāmatās reizē ar Reformāciju uznira arī latviešu kultūrai būtiski notikumi. 1869. gadā tika publicēts Jura Duges (1835–1910) izdevums “Stāsti par ticības izskaidrošanu jeb reformacioni. Skolām, iesvētījamiem jaunekļiem un katram ticības draugam par labu sarakstīti”. Dauge saistīja Reformāciju ar latviešu grāmatu sākotni. Turpmāk pakāpeniski vismaz pāris rindkopu garš ieskats Baltijas vācu veidotajā latviešu kultūras (Ernsts Gliks, G. F. Stenders, Augusts Bīlenšteins), izglītības un sociālajā (G. Merķelis, Kārlis Šulcs) vēsturē pakāpeniski kļuva par neatņemamu dažādu vēstures grāmatu sastāvdaļu.

Tautas atmodas laikmetu pavadīja diskusijas par latviešu vēstures attiecībām ar Baltijas vācu vēsturi. Tradicionālām publikācijām

piepulcējās alternatīvi izdevumi. Tā Krišjānis Dinsbergs (1830–1904), pazīstamā skolotāja Ernesta Dinsberga (1816–1902) brālis, latviešu vēsturi izstāstīja ar latviešu tradicionālās kultūras starpniecību, piemēram, reformācijas notikumus, Baltazara Rusova Livonijas hronikā minētās ziņas par vietējo vāciešu izlaidīgo dzīvi viņš līdzsvaroja ar latviešu dziesmu mīlestību, jo latviešiem kristīgā ticība arvien paliekot tikai “lūpu ticība”.¹¹

Ar pirmā akadēmiski izglītotā latviešu vēsturnieka Jāņa Krodznieka (1851–1924) rakstiem un grāmatām nostiprinājās tendence integrēt Baltijas vācu vēsturē latviešus, reizē arī aicinot pētīt vēstures avotus, muižu un baznīcu dokumentus. Krodznieks žurnālā “Austrums” 1892. gadā rakstīja: “Mums nav tiesības teikt [...], ka latviešiem pat nebūtu vēstures. [...] Latviešiem bijis savs svars viņas vēsturiskos gadījumos, kas, jebšu pasīvs, taču devis zemes liktenim zināmu virzienu. Izzināt un izdibināt šo latvju pasīvo lomu Baltijas vēsturē ir mūsu uzdevums un pienākums [...] sajēgt sevi pašu, justies un turēties par tādiem pašiem cilvēkiem, ne sliktākiem, nedz labākiem, kādi citu tautību locekļi, kā latvji, savās tautiskās īpašībās.”¹²

Jaunus vaibstus ieguva arī Reformācijas laikmeta apraksts. 1889. gadā Vilis Olavs (arī Plute, 1867–1917) rakstā “Baltijas tautu liktens dzimtbūšanas vēsturē līdz 1561. g.” pievērsa lasītāju uzmanību tam, ka latvieši ar Reformāciju gluži neatklāja kristietību no jauna. Latviešu sabiedrībā tā ienāca un nostiprinājās pamazām. Gausais process daļēji bija saistīts arī ar pašu latviešu nevēlēšanos atteikties no vecajām katoliskajām tradīcijām, piemēram, no krietnā brīvdienu skaita katoļu svēto dienu ievērošanas dēļ.¹³

Lutera 400. dzimšanas dienas svinības Baltijas presē

1883. gada rudenī Baltijā plaši tika svinēta Mārtiņa Lutera 400. dzimšanas diena.

Svētkus pavadīja karstas diskusijas par Baltijas vācu iniciatīvu uzcelt Luteram Rīgā

pieminekli un līdzekļu vākšanu Lutera fondam. Tos bija paredzēts ziedot vācu luterāņu mācītāju darba apmaksai Krievijā. Publikācijas laikrakstos atspoguļoja sabiedrības noskaņojumu un viedokļu polarizāciju. Tās atklāja sarežģīto latviešu situāciju 19. gadsimta beigās — vidū starp Baltijas vācu un Krievijas impēriekajām interesēm, Baltijas vācu nacionālisma pieaugumu un Krievijas impērijas rusifikācijas politiku. Lutera svinību Rīgas komitejā no 45 locekļiem tikai trīs bija latvieši¹⁴.

Latviešu nacionālajos laikrakstos, “Baltijas Vēstnesis” un “Baltijas Zemkopi”, gaidāmo svētku kontekstā kā īlens no maisa izlīda sasāpējušās un joprojām neatrisinātās problēmas luteriskajā baznīcā: patronāts lauku draudzēs, vācu mācītāju naidīgums pret latviešu tautisko kustību; latviešu dievkalpojumu trūkums Krievijas impērijas diasporās un Krievijas armijā. Nostāja pret Lutera pieminekli un Lutera fondu bija noliedzošas žults pilna¹⁵. Spriežot par Lutera un Reformāciju, latviešu nacionālajā presē bija vērojama vairīšanās no šauri reliģiskiem jautājumiem, dominēja vispārīnājumi, pievēršanās ētiskas dabas un vispārcilvēciskām problēmām, velkot paralēles starp Lutera personības īpatnībām un viņa mācības panākumiem un latviešiem nepieciešamajiem uzvedības modeļiem savu uzskatu aizstāvībā. “Baltijas Vēstnesis” uzsvēra Lutera dūšu un pastāvību, spēju izmantot iespiesto vārdu kā svarīgu ieroci savu ideju izplatīšanā, norādīja uz latviešiem tuvu dziedāšanas kopšanu, priecīga, gaiša prāta un izglītības izšķirošo lomu¹⁶. Sarežģītajā politiskajā situācijā tika augstu novērtētas Lutera spējas “zināt mēru, nenostāties pret visiem, tādējādi nezaudējot savus atbalstītājus”¹⁷.

Lutera 400. dzimšanas dienas svinību atspoguļojums Baltijas presē vēlreiz atgādināja par tās garīgajā dzīvē samilzušajām problēmām, kā arī atklāja Baltijas koloniālo situāciju tās visai nepievilcīgajā gaismā. Savukārt 19. gadsimta vēstures un baznīcas vēstures,

2. att. Mārtiņš Luters, viņa vecāki un dzīvesbiedre. Ilustrācija pievienota anonīmam rakstam “Mārtiņa Lutera priekasvētkiem par piemiņu” avīzē “Arājs” (1883. g. nr. 44)

kā arī Reformācijai un Luteram veltītie raksti presē kopumā nostiprināja viedokli par Reformāciju kā “gara gaismas” izplatīšanās sākumu “pie latviešiem”¹⁸, to galvenokārt saistot ar latviešu iespīestā vārda sākotni.

Luters un Reformācija 19. gadsimta latviešu literatūrā

Lutera un Reformācijas laikmeta tēlojums noteikti nav starp populārākajām epizodēm latviešu daiļliteratūrā. Protams, 20. gadsimtā bija Rutku Tēva un Astrīdas Beināres romāni, un Marģera Zariņa stāsts, bet šādu darbu

skaita ziņā ir krietni mazāk nekā, piemēram, par Vidzemi zviedru laikā vai brāļu draudzi 18. un 19. gadsimtā. Tam, iespējams, ir savs iemesls — latvieši pie šiem notikumiem nav bijuši tieši klātesoši vai arī nespēja vēl tajos ieraudzīt sevi vēstures spogulī.

Arī 19. gadsimta latviešu literatūrā pagaidām laimējies atrast tikai pāris dzejoļus, vienu romānu un divus stāstus, kurus varētu saistīt ar Lutera un/vai Reformāciju vismaz šo vārdu klātbūtnes pēc.

Trīs dzejoļi tapuši gadsimta pirmajā pusē. To autori, Ansis Līventāls (1803–1878) un

Jānis Ruģēns (1817–1876), piederēja latviešu literāru pirmajai paaudzei. Viņi abi nāca no dziļi reliģiozas vides un vācu mācītāju pārraudzītas latviešu sabiedrības. Līventāla dzejolis, precīzāk — dziesma, kas bija publicēta kopā ar notīm, “Domas jaunā baznīcas gadā 1835” nāca klajā sakarā ar Krievijas cara Nikolaja izsludināto baznīcas likumu. Jāņa Ruģēna “Latviešu draugu dziesma”, kas sākās ar hrestomātiskajām rindām “Kad atnāks latviešiem tie laiki, / Ko citas tautas tagad redz?” tika pirmpublicēta laikā, kad tikko darbu uzsāka Kurzemes un Vidzemes skolo-tāju semināri un Baltijas vācu sabiedrībā turpinājās diskusijas par latviešu izglītošanu¹⁹. Abi dzejoļi, kā tas daļai šā laika dzejas vispār bija raksturīgi, pildīja informanta funkciju. Trūcīgi izglītotā latviešu sabiedrība jaunumus vēl bija pieradusi saņemt orāli audiālā ceļā — uzklautot, izrunājot, arī izdziedot. Abi dzejoļi bija ritmiski un atskaņoti, arī Ruģēns savu sacerējumu dēvēja par dziesmu. Ruģēns un Līventāls sniedza ieskatu vēsturē un pieminēja vienas un tās pašas personas: Mārtiņu Luteru kā īsteno latviešu vienotāju kristīgajā ticībā un Krievijas caru Aleksandru kā dzimtbūšanas atcēlēju. Abus tekstus caurvija doma par izglītības izšķirošo nozīmi indivīda un tautas attīstībā. Līventālam Lutērs vispirms asociējās ar Bībeli: “Grāmatā būs katram lasīt, / Kas grib Lut`ra ticīgs būt; / Pie tā brīvnieku būs pazīt; / Muļķam grēku vērgam kļūt!”²⁰ Jāņa Ruģēna skatījums bija plašāks, viņš piesaistīja Lutera vārdu latviešu vispārējās izglītības centieniem, uzsverot, ka tikai tad “tautas kronis” tiks īsti “mirdzināts”, ja latvieši novērtēs zināšanu lomu un savus bērnus sūtīs skolās.

Pie Lutera Ruģēns atgriezās vēl vienā sacerējumā. 1859. gadā avīzē “Mājas Viesis” tika publicēts viņa dzejējums lomās “Manta, ko zemē atrade, kad mājai grunti rake”.²¹ Tajā namdari, strādājot pie jauna nama būves, izraka lādīti un nepacietīgi, cerot uz lielu bagātību, tvēra pēc tās vāka. Liels bija viņu pārsteigums, naudas vietā tajā atrodot tintes pudeli un divas spalvas. Un tikai Pareģons

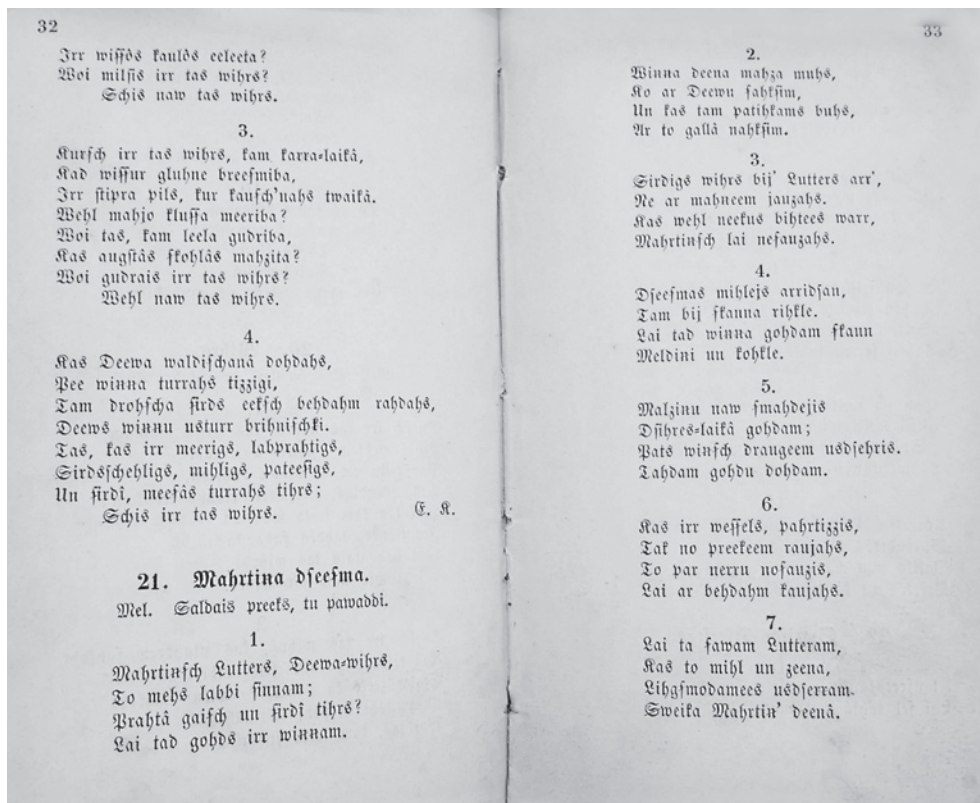
spēja izskaidrot atraduma patieso jēgu: “Garīgs zelts ir šinīs lietās / Gaismu dod tas visās vietās [...] Tinte, spalva pasaul` valda / Gudriem ļaudīm tā uz galda.” Pareģons atgādināja, ka arī Lutera darbā izšķiroša nozīme bija rakstam un tā izplatīšanai tautā. Rakstītais vārds spēlēja būtisku lomu arī Ruģēna paša, no hernhūtīešu vides nākuša cilvēka pieredzē. Kā jau to izpētījis Pauls Daija, atrastās mantas motīvs bija visai izplatīts latviešu tautas apgaismības kultūrā²². Tajā gan smaguma punkts bija atradēja godīgums, vērtīgo mantu atdodot tā īpašniekam. Ruģēns ierastajam sižetam piešķīra citu — tautas atmodas laikmetam raksturīgu pavērsienu, kas neviļus sasaucās ar jaunlatvieša Jura Alunāna dzejā pieminētā dzejnieka centieniem un dzejnieku pašu kā tautas nākotnes ēkas cēlēju un brīvības tribūnu²³.

19. gadsimta otrajā pusē līdz ar tautas vēstures, literārā procesa un valodas attīstības izziņāšanu latviešu rakstos notika akcentu pārbīde Reformācijas jēdziena izpratnē: no Reformācijas kā vēsturiska fakta 16. gadsimta Eiropā uz Reformāciju kā latviešu tautas garīgās atmodas sākumu. Lai kam gan pirmais par to izsacījās tautskolotājs un valodnieks Atis Kronvalds rakstā “Tautiskie centieni” (1872). A. Kronvalds Reformācijas notikumiem piešķīra tālejošu un svarīgu nozīmi — garīgo rakstu sākumu mātes valodā viņš saistīja ar latviešu valodas atzišanu, godā un cieņā turēšanu, kā arī ar tālāka izglītības un attīstības ceļa pavēršanu visai tautai: “Ar nopietnu, uzticīgu darbu pēc labākās prasības un spējas, kā arī pēc tautas valodas pareizā novērtējuma attiecībā uz tautas patiesiem izglītības mērķiem, Ernsts Gliks tika mums dažā ziņā tas pats, kas Lutērs vāciešiem. [...] Jo ko nebija varējuši panākt gandrīz 500 gadus ilgie centieni, par spīti ugunij un zobenam, to aizsniedza viens cilvēks, protams, gan apdāvināts neparastām dāvanām, bet tīri mierīgā ceļā un, tā sakot, tikai garām ejot Vidzemei [...], viņš nostādīja spilgtā gaismā tautas valodas — mātes valodas

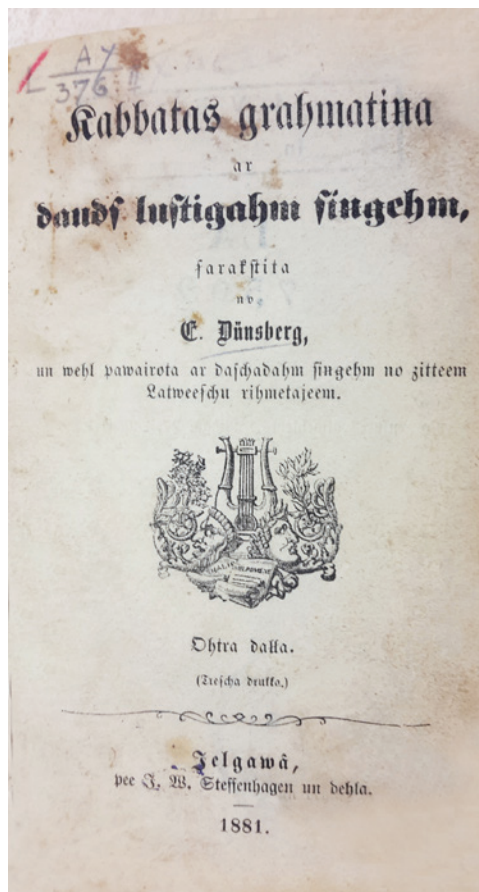
idejas ierosinošo nozīmi, vispirms reliģiskās izglītības laukā, un tādā kārtā vairāk vai mazāk modināja šai valodai pienācīgo cieņu, visur — tiklab baznīcā, skolā kā dzīvē.”²⁴

Jādomā, Kronvalds bija pirmais, kas Ernstu Gliku dēvēja par latviešu Luteru, un arī pirmais, kas atjaunoja latviešu interesi par Gliku — jau nākošajā — 1873. gadā jaunlatviešu rakstu krājumā “Sēta, daba, pasaule” Kārlis Kundziņš publicēja pirmo plašo rakstu par Bībeles tulkojumu “Ernsta Glūka nopelni”²⁵, tādējādi latviešu kultūras vēsturē ierindojošot Gliku līdzās diviem citiem latviešiem, tobrīd jau labi zināmajiem Baltijas vāciešiem — Garlībam Merķelim, kam 1869. gadā tika plaši atzīmēta 100. jubileja, un Gothardam Frīdriham Stenderam, kura ziņģes tika joprojām dziedātas un grāmatas joprojām lasītas.

19. gadsimta 70. gados Lutera un Reformācija latviešu literatūrā kļuva par brīvi interpretējamiem jēdzieniem. Visai spilgti tas parādījās 1879. gadā publicētā brāļu Kaudziņu romāna “Mērnīeku laiki” pāris epizodēs. Labi pazīstamajā Pietuka Krustiņa dziesmā bija pieminēta reformācija: “Dievu bars uz kalna gala / Reformacioni svin, Līga ambroziju daļa, / Tautiets viņu lietot zin”²⁶. Starp citu, kādā romāna epizodē arī Pietuka Krustiņš pats sevi salīdzināja ar Luteru²⁷. Brāļi Kaudziņi sarāva saites ar 16. gadsimta notikumiem un atgriezās pie vārda “reformācija” pamatnozīmes ‘pārveidošana, pārkārtošana’. Ja pieņemam, ka Pietuka Krustiņa prototipa meklējumi aizved līdz Auseklim, tad šīs rindas labi iekļāvās Kaudziņu visnotaļ ironiskajā skatījumā uz Ausekli kā latviešu tautas

3. att. "Mārtiņa dziesma" no krājuma "Kabatās grāmatiņa ar daudz lustīgām ziņģēm" (1881)

4. att. Krājuma “Kabatas grāmatīna ar daudz lustīgām ziņgēm” titullapa (1881)

religijas atjaunotāju. Tomēr jāpiebilst, ka dzejnieks Auseklis tika domājis arī par latvisku kristīgu baznīcu. Par to liecina viņa dzīves nogales darbs — stāsts “Lidumnieks”, kura galveno varoņu Sirdvalža un Smaidas mīlestība norādīja uz pagāniskās un hernhūtiskās pasaules tuvināšanās un sintēzes iespēju²⁸.

Kamēr Atis Kronvalds sprieda par Gliku kā latviešu Luteru un dziļi kristīgajās tradīcijās izaugušie Kaudzītes latviešu pagānisma atjaunošanā un tautas dziesmu atdarināšanā neredzēja neko citu, kā soli atpakaļ latviešu tautas attīstībā, tikmēr tautas balss triviālliteratūrā Mārtiņu Luteru padarīja par savējo,

netieši ar viņa starpniecību akcentējot tās vēlās renesanses kultūras puses, kas saistītas ar veselīgi domājoša, dabiska cilvēka godā celšanu. Un tas bija pilnīgā pretstatā nopietnajam Ruģēna un Liventāla tonim gadsimta pirmajā pusē.

1881. gadā Ernests Dinsbergs Kabatas ziņģu grāmatīnā publicēja “Mārtiņa dziesmu”, dziedamu ar mēldiņu “Saldais prieks, tu pavadi”. Ieskatam fragments: “Mārtiņš Luters, Dieva vīrs, / To mēs labi zinām; / Prātā gaišs un sirdī tīrs, / Lai tad gods ir viņam.”²⁹ Dziesmiņas triviālo raksturu pasvītroja tās piesaiste Mārtiņdienas svinībām un tautas kultūrai — Mārtiņdiena bija arī atskaites punkts laika apstākļu noteikšanā gaidāmajā ziemā un pavasarī. Ar nelielu didaktisku piesitienu noslēgumā, ziņģe apliecināja simpātijas veselīgam dzīvespriekam: “Kopā visi Mārtiņi! / Zosu cepets bļodā. / Sakiet gudri ļautiņi, / Kādu ziemu sola? / Gan pa velti raugieties, / Visi velti minam.” “Stipra pils ir mūsu Dievs!” / To vien visi zinām. Mārtiņ` Luter`, šis tavs vārds / Sprediķos un dziesmās / Paliks mūžam sirdī gārds / Priekos, tā kā briesmās.”³⁰

20. gadsimta sākumā, 1900. un 1901. gadā, nāca klajā divi Jāņa Poruka stāsti “Iz senās Rīgas dzīves”³¹ un “Mārtiņš Gīze. Stāsts iz Rīgas senatnes”³². Arī Poruka darbā Reformācija tās vēsturiskajā nozīmē aizslīdēja perifērijā. Stāstu centrā bija mīlestība, īsti Poruka stilā atgādinot, cik sieviešu acīs valdzinoši bija aizrautīgi, savas idejas fanātiski aizstāvēt spējīgi vīri — Melhiors Hofmanis, Mārtiņš Gīze, kāds jauns un skaists katoļu mūks, luterāņi vai katoļi, tam vairs nebija nozīmes.

Nobeigums

Reformācijas un Mārtiņa Lutera klātbūtnes izpēte latviešu 19. gadsimta tekstos — no gadsimta pirmās puses līdz Lutera četrsimt gadu svinībām un Poruka stāstiem jaunā gadsimta sākumā — apliecināja straujās pārmaiņas, kuras latviešu sabiedrība piedzīvoja, liekot kopā savas vēstures

fragmentus Baltijas vācu rakstītās vēstures kontekstā un domās pārcilājot šo notikumu vērtību un lomu latviešu tautas liktenī. Reformācijas un Lutera balss Vitenbergā un vāciskajā Rīgā ar latviešu rakstu valodas pamatu likšanu un pirmajām latviešu grāmatām uzskatāmi par pirmo tālino, bet būtisko impulsu latviešu ceļā uz tautas atmodu un pašnoteikšanos. Latviešu rakstniekiem Lutera un Reformācijas laikmets gadsimta gaitā vēršas no atskaites punkta kultūras vēsturē par brīvu asociāciju un interpretācijas avotu. Tas tieši saistāms ar sabiedrības sekularizāciju, latviešu rakstniecības pakāpenisku uzplaukumu un rakstnieka kā radoša cilvēka izteikšanās brīvības apziņu.

Avoti un piezīmes

- ¹ Īsu un izsmelošu ieskatu mūsdienu Rietumu teorijās par šiem jautājumiem sniedz Deniss Hanovs apakšnodaļā “Nacionālā pagātne kā atmiņu konstrukcija”, arī šis citāts no viņa darba: Hanovs D. *Pilsonības nācija: Baltijas Vēstnesis. 1868–1906*. Rīga: Elpa, 2003, 148. lpp.
- ² “[...] the past only comes into being insofar as we refer to it [...] Cultures rediscover this past while developing, producing and constructing future”. In: Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, pp. 17–18.
- ³ Mīļais latvieti! [Ievads]. Bankavs J. F. *Latviski svētdienas darbi*. Rīga: S. L. Frölich 1749, [b.lpp.].
- ⁴ Stenders G. F. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. 1796. gada izdevuma teksts un komentāri*. Rīga: Liesma, 1988, 145. lpp.
- ⁵ Blaufüss F. B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Red. Šiliņš J. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015, 195.–203. lpp.
- ⁶ Pulans J. *Stāsts tās latviešu tautas no viņas priekšlaikiem līdz šai dienai izdots pārtulkots no G. Merkel no vācu valodas uz latvisku valodu J. Pullan 1796 tā gadā*. LU AB Misiņa bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, nr. 1, 91.–92. lpp.
- ⁷ Limane L. Lutera biogrāfiju agrīnākie izdevumi latviešu valodā. *Latvijas Luterānis*, 2006, jūn., 19.–20. lpp.
- ⁸ Vorwort. In: Dsirne F. *Rigasche Kalenderstreit zu Ende des 16. Jahrhunderts*. Rīga: W. F. Häcker, 1867, S. III.
- ⁹ Bergmann B. *Benjamin Bergmanns historische Schriften*. Bd. 2. Die Kalenderunruhen in Riga in den Jahren 1585 bis 1590. Leipzig: J. F. Hartkonch, 1806.
- ¹⁰ Dsirne F. *Der Rigasche Kalenderstreit zu Ende des 16. Jahrhunderts*. Rīga: W. F. Häcker, 1867; Dsirne F. *Knöpken, Tegelmeyer und Lohmüller, die drei Männer der Reformation in Livland*. Dorpat: Laakmann, 1859.
- ¹¹ [Dinsbergs K.] *Baltiešu senatnes vēsture*. I d. No “Prāta karoga” sarakstītāja. Rīga: Štāls, 1882.
- ¹² Krüger J. [Krodznieks J.] Kas ir latviešu vēsture? *Austrums*. 1892, nr. 11, 326.–330. lpp.
- ¹³ “[...] caur reformāciju zemnieki pirmajā laikā nebaudīja nekādus labumus, viņiem turpreti izlikās, ka ar jauno ticību viņiem uzkrauta atkal jauna nasta, jo katoļu laikā bij daudz svētdienu un svētku, kuros pēc Henriņa Šarfenberga pavēles 1428. gadā kungs viņus nedrīkstēja dzīt pie darba un kuros viņi tad varēja vai nu atpūsties, vai arī apstrādāt savas druvas.” No: Plutu Vilis [arī Vilis Olavs]. *Baltijas tautu liktens dzimtbūšanas vēsturē līdz 1561. g. Sēta, daba, pasaule*, 1889, nr. 5, 28. lpp.
- ¹⁴ Rolands T. [Māteru Juris]. Lutera svētki, Lutera kapitāls un Lutera pieminēklis. *Tiesu Vēstnesis*, 1883, nr. 5, 27. okt.
- ¹⁵ Šā gada 10. novembrī. *Baltijas Vēstnesis*, 1883, nr. 74.

- ¹⁶ Luterā dzīves gājiens. *Baltijas Vēstnesis*, 1883, nr. 249., 250.
- ¹⁷ Uz Luterā jubileju. *Baltijas Vēstnesis*, 1883, nr. 248.
- ¹⁸ Plute V. [Priekšlasījums Rīgas Latviešu biedrībā]. *Baltijas Vēstneša pielikums*, 1895, nr. 245., 251., 257.
- ¹⁹ Ruģēns J. Latviešu draugu dziesma. *Tas Latviešu Draugs*, 1841, nr. 35.
- ²⁰ Līvontāls A. *Vecas modes dziesmiņas un ziņģu liksmības*. I d. Rīga: E. Plātešs, 1863, 69.–70. lpp.
- ²¹ *Mājas Viesis*, 1859, nr. 37, 14. sept.
- ²² Daija P. Priekšmets un morāle: atrastās mantas motīvs apgaismības laikmeta latviešu laicīgajā prozā. *Kultūras studijas. Zinātnisko rakstu krājums III. Priekšmetu pasaule literatūrā un kultūrā*. Daugavpils: Saule, 2011, 78.–94. lpp.
- ²³ Sal. “ “Ko raksti, dziedātājs?” — “Es liesmās dīdu To spalv' uz sav' un savas tautas kaunu, Kas savu brīvību sev neizkaro.” Rikerts F. Soneta ar ragiem. J. Alunāna atdzejojums. *Dziesmiņas*. I d. Rīga: Liesma, 1981, 121. lpp.
- ²⁴ Tautiskie centieni, II daļa. 1872. No: Kronvalds A. *Kopotī rakstī*, II sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1937, 89. lpp.
- ²⁵ Ernsta Glūķa nopelni, kurus mēģinājis aprakstīt Kundsīņu Kārlis. *Sēta, daba, pasaule IV*, 1873, nr. 9, 34. lpp.
- ²⁶ Kaudzītes Reinis, Kaudzītes Matīss. *Mērnīeku laiki*. Rīga: Liesma, 1980, 280. lpp.
- ²⁷ Kaudzītes, op. cit., 156. lpp.
- ²⁸ Ausekļa *Kopotī rakstī*. Rīga: A. Gulbis, 1923, 510.–527. lpp.
- ²⁹ *Kabatas grāmatiņa ar daudz lustīgām ziņģēm, sarakstīta no E. Dūnsberg, un vēl pavairota ar dažādām ziņģēm no ciētiem latviešu rīmētājiem*. II daļa. Jelgava: Stefenhāgens un dēls, 1881, 33. lpp.
- ³⁰ *Kabatas grāmatiņa...*, op. cit., 34. lpp. Ziņģes autors Baltijas vācu mācītājs Līgots Oto Konrāds Šulcs (*Liebegott Otto Konrad Schulz*, 1772–1840) ar visu melodijas norādi to publicējis “Latviešu Avīzēs”. Pie publikācijas īss komentārs vēsta — kaut arī ziņģes oriģināls sadedzis ugunsgrēkā, tā saglabājusies norakstā, acīmredzot jau tobrīd latviešu atsaucīgi uzņemta: K.S.-z. Mārtiņa dziesma. *Latviešu Avīzes*, 1826, nr. 39, 30. sept.
- ³¹ *Dienas Lapa*, 1900.
- ³² *Dienas Lapas Literāriskais feļetons*, 1901, nr. 10, 13. janv.

Par autori

Dr. philol. Māra Grudule ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece. Pētnieciskās intereses: 16.–19. gadsimta latviešu literatūra, Baltijas vācu kultūra.

About the Author

Dr. philol. Māra Grudule is a professor at the Faculty of Humanities of the University of Latvia and a researcher at the Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia. Her research topics are Latvian literature in the 16th–19th centuries, Baltic German culture.

MARTIN LUTHER AND THE REFORMATION IN LATVIAN TEXTS OF THE 19TH CENTURY

Māra Grudule

mara.grudule@latnet.lv

Summary

Key words: *Martin Luther, Reformation, Latvian literature*

The abolishment of serfdom, the successful realisation of the peasants Enlightenment, the reform of education, the establishment of the first teacher seminars and the gradual economic strengthening in the first half of the 19th century increased the self-confidence of Latvians and created the necessary preconditions for the movement of New Latvians and the national awakening. To strengthen the awareness of being Latvian and to consolidate the Latvian society in the building process of the nation, much efforts were paid to the modernization of language, the evaluation and research of Latvian national culture as well as the reconstruction of the history of the nation.

The article is dedicated to an episode in the Latvian history — the age of Reformation and the personality of Martin Luther. It discusses the changes of the interpretation of those events beginning with the first Latvian texts in the 16th century till the 19th century. The author concludes that the changes and variety of interpretations depend on the nationality of the authors and on the time span when the texts are written. German parsons discuss the Reformation as an important and absolutely necessary event in the spiritual life of Latvians becoming true Christians. The Latvian authors tend to interpret Luther as a supporter of education stimulating the cultural flourishing of the nation. In the second half of the 19th century, the number of discussions and publications of the books on the history of Latvians increases. Due to this Latvian literature feels free to re-read the period of Reformation and the term 'Reformation'. The image of Martin Luther appears in Latvian trivial literature. Those tendencies are connected closely to the process of secularisation of Latvian society, the flourishing of Latvian literature and the growing self-confidence and sense of creative freedom of Latvian writers.